

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ

“БИЗНЕС ВА ТАДБИРКОРЛИК” КАФЕДРАСИ

**“Жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий
муносабатлар” фанидан**

РЕФЕРАТ

**Мавзу: Халқаро капитал миграцияси ва трансмиллий
компаниялар**

**Бажарди: ММ 60 гуруҳ талабаси
Ф. Хамидов**

Тошкент – 2014

Режа:

- 1.Капитал экспорти - халқаро иқтисодий муносабатларнинг илғор шакли сифатида**
- 2.Капитал экспортининг асосий шакллари ва унинг ўзига хос томонлари**
- 3. Халқаро корпорацияларнинг моҳияти, тузилмаси ва кўринишлари**
- 4. Жаҳон хўжалигида трансмиллий корпорацияларнинг роли**

1. Капитал экспорти - халқаро иқтисодий муносабатларнинг илғор шакли сифатида

Халқаро иқтисодий муносабатларда капитални давлатлараро тақсимлаш иқтисодий ўсишнинг фаол омили бўлиб хизмат қилади. Иқтисодиёт байналминаллашган сари капитал фаолияти миллий доирадан халқаро миқёсга чиқади ва мамлакатлараро капитал экспорти юз беради. Жаҳон хўжалиги ривожланишининг дастлабки босқичларида капитал саноат жиҳатдан ривожланган мамлакатлардан қолоқ мамлакатлар томон йўналган эди. Жаҳон хўжалик тизими алоқалари ривожланган сари капитал ҳаракати умумжаҳон доирасида юз бериб, унинг оқими ҳар томонлама, тўхтовсиз бўлади ва пуллик жамғармаларнинг инвестицияларга айланиши капиталнинг халқаро миқёсдаги ҳаракатини билдиради.

Иқтисодий адабиётда халқаро капитал миграциясининг моҳиятини очиб берувчи икки хил ёндошув мавжуд бўлиб, улар орасидаги фарқ қуйидаги сабаблар орқали очиб берилади:

- бозор ва уни ташкил этувчи хўжалик алоқаларининг ривожланиши;
- ушбу алоқаларнинг миллий иқтисодиётнинг ривожланиши ва такомиллашуви билан боғлиқ ролининг ўзгариши.

Биринчи ёндашув тарафдорлари учун халқаро капитал миграцияси - бу ишлаб чиқариш омилларидан бирининг ҳаракатидир. Бунда алоҳида товар ва хизматлар бошқа мамлакатлардаги ишлаб чиқаришнинг иқтисодий афзаллиги туфайли ўша мамлакатлар томон оқиб ўтади. Бозорнинг алоҳида мамлакатлар миллий хусусиятларини ҳисобга олувчи универсал қиммати бу ёндашув тарафдорларининг диққат марказида туради.

Иккинчи ёндашув тарафдорларининг фикрича, халқаро капитал миграцияси ортиқча ишлаб чиқариш, молия ресурсларининг фойда олиш мақсадида хорижга узлуксиз жойлаштирилишидан иборатдир. Бу ерда бозор субъект сифатида эмас, балки миллий, ҳудудий ва халқаро миқёсда муайян мақсадга эришиш воситаси, объекти сифатида намоён бўлади.

XXI аср бошида иқтисодиётнинг глобаллашуви омилларидан бири капиталнинг мамлакатлар ўртасида ҳаракатланишининг барқарор суръатларда ўсиши ҳисобланади. Товар ишлаб чиқаришнинг муҳим омилларидан ҳисобланган капиталнинг халқаро ҳаракати миллий иқтисодиёт чегараларидан чиқиб бошқа мамлакатларга кўчади.

Халқаро капитал миграцияси жаҳон хўжалигини ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга, чунки у мамлакатларнинг ташқи иқтисодий ва сиёсий алоқаларининг мустақамланишига олиб

келади, уларнинг ташқи савдо айланмаларини оширади, иқтисодий ривожланишни жадаллаштиради, ишлаб чиқариш ҳажмларини кўпайтиради, ишлаб чиқарилаётган товарларнинг жаҳон бозоридаги рақобатбардошлигини, импортёр-мамлакатлар техник салоҳиятини ўстиради ва мамлакатдаги бандликни оширади.

Капитал миграциясининг асосий сабаблари қуйидагилардан иборат:

- капиталнинг фоиз ставкаси билан белгиланадиган турли чегаравий унумдорлиги;
- фирмаларнинг ўз фаолиятини халқаро диверсификациялаштиришга интилишлари;
- товарларни импорт қилишга ҳалал берадиган ва хорижий таъминотчиларни бозорга кириш учун капитал олиб киришга ундайдиган бож тўсиқларининг мавжудлиги;
- барқарор сиёсий вазият ва қулай инвестициявий муҳит.

Капитал миграцияси жараёнларига қуйидаги омиллар таъсир қилади:

- ишлаб чиқаришнинг ривожланиши ва иқтисодий ўсиш суръатларининг сақлаб турилиши;
- жаҳон иқтисодиёти ва алоҳида мамлакатлар иқтисодиётида амалга оширилаётган чуқур таркибий ўзгаришлар;
- ишлаб чиқаришнинг халқаро ихтисослашуви ва кооперациясининг чуқурлашуви;
- жаҳон иқтисодиётининг трансмиллийлашиши;
- ишлаб чиқаришнинг байналмилаллашуви ва интеграциявий жараёнларнинг ривожланиши;
- бозорларнинг ўта тўйиниши ишлаб чиқаришни кенгайтириш имкониятларини чеклайди;
- ривожланган мамлакатлардаги сотувчилар ўртасидаги кескин рақобат;
- миллий бозорнинг йирик молия-саноат гуруҳлари томонидан монополлаштирилиши;
- ҳаракатдаги технологияларни такомиллаштириш имкониятларининг чекланганлиги;
- саноати ривожланган мамлакатларнинг иқтисодий ўсиш суръатларини, бандлик даражасини, илғор саноат тармоқларининг ривожланишини сақлаб туриш учун салмоқли ҳажмда капиталларни жалб қилишга йўналтирилган иқтисодий сиёсати;

- халқаро ташкилотлар томонидан халқаро инвестициявий бўшлиқни эркинлаштириш сиёсатининг юритилиши, инвестициявий шерикликнинг универсал меъёрларини ишлаб чиқиш;
- мамлакатлар ўртасида даромадлар ва капиталнинг икки ёқлама солиққа тортилишига йўл қўймаслик ҳақидаги халқаро келишувлар, улар савдо-сотиқнинг ривожланиши ва инвестицияларнинг жалб қилинишига қўмаклашади.

Хорижий инвестициялар бутун жаҳон иқтисодиётига ва халқаро бизнесга қуйидаги тарзда жиддий таъсир кўрсатади:

- капитал экспансияси миллий хўжалик ҳаётини байналмилаллаштириш миссиясини бажаради;
- капитал экспансияси янги технолгиялар ва “ноу-хау”ларни бутун дунёга тарқатиб, жаҳон бозорларининг диверсификациясини янада чуқурлаштиради, тегишлича, жаҳон ишлаб чиқариши халқаро бозорининг умумий самарадорлик даражасини, унинг рақобатбардошлигини оширади;
- капитал экспансияси ва унинг жаҳон иқтисодиётининг даромадли ўсиш нукталарига қўчиб ўтиши узоқ истиқболда ишлаб чиқариш шарт-шароитларини тенглаштириш, миллий нархларнинг жаҳон нархларига яқинлашиши, иш ҳақи ва фоиз ставкаларида миллий фарқларнинг йўқолиши тенденциясини юзага келтиради;
- ўзи учун бевосита ёки учинчи мамлакатлар бозорларига чиқиш учун трамплин сифатида барқарор бозорни таъминлаш;
- халқаро корпорацияларнинг турли мамлакатларда ўз “ички бозор”ларини, у ёки бу тармоқларини яратиши, натижасида ишлаб чиқариш ва капиталнинг байналминаллашуви жараёни билан тўлдирилади;
- ўз манфаатларини минтақавий ва юқорироқ халқаро даражадаги давлатлараро муносабатларга киритиш;
- шерик мамлакатларнинг ички ишлари ва давлатлараро муносабатларига аралашмаслик, тенглик, ўзаро манфаатларни ҳисобга олиш, инвестицияларни қабул қилувчи мамлакатлар миллий анъаналари ва маданий қадриятларини, меҳнаткашлар ҳуқуқларини ҳурмат қилиш бўйича умумэтироф этилган тамойилларга риоя қилган ҳолда халқаро ҳамкорликнинг муҳим омили сифатида халқаро инвестицияларни эътироф этиш.

Мамлакатнинг халқаро капитал миграциясидаги иштирок этиш даражаси қатор кўрсаткичларда ифодаланади. Биринчи гуруҳ кўрсаткичларга қуйидаги мутлақ кўрсаткичлар киради: капитал экспорти ва импортининг ҳажми, капитал экспорти-импорти қолдиғи, мамлакатдаги хорижий капиталли корхоналар сони, улардаги бандлар сони ва ҳ.к. Капитал экспорти-импорти қолдиғидан келиб чиқиб, жаҳон мамлакатлари капитал экспорт қиладиган (Япония, Швейцария), капитал импорт қиладиган (АҚШ, Буюк Британия) ҳамда экспорт ва импорт ҳажми тахминан бир хил бўлган мамлакатларга (Германия, Франция) ажратилади.

Бошқа гуруҳ кўрсаткичлар нисбий кўрсаткичлар бўлиб, улар халқаро капиталлар миграциясининг марказлари ва мамлакатнинг капитал импорти-экспортига боғлиқлигини акс эттиради:

1) капитал импорти коэффиценти – хорижий капиталнинг мамлакат ЯИМдаги улушини кўрсатади:

$$K_{имп} = \frac{ХК}{ЯИМ} \cdot 100,$$

бу ерда: $K_{имп}$ – капитал импорти коэффиценти;

$ХК$ – хорижий капитал ҳажми;

$ЯИМ$ – ялпи ички маҳсулот.

Европа мамлакатларида ушбу коэффицентнинг энг юқори даражаси Бельгия ва Люксембургда кузатилади.

2) капитал экспорти коэффиценти - экспорт қилинадиган капиталнинг ЯИМдаги улушини акс эттиради:

$$K_{эсп} = \frac{ХК}{ЯИМ} \cdot 100,$$

бу ерда: $K_{эсп}$ – капитал экспорти коэффиценти;

$ХК$ – хорижий капитал ҳажми;

$ЯИМ$ – ялпи ички маҳсулот.

Европа мамлакатларида ушбу кўрсаткичнинг максимал миқдори Нидерландияда қайд этилган.

3) хорижий капиталнинг мамлакат капитал қўйилмаларига бўлган ички эҳтиёждаги улушини акс эттирувчи капитал:

$$K_{\text{эх}} = \frac{XK}{D/(K)} \cdot 100$$

бу ерда: $K_{\text{эх}}$ – эҳтиёж коэффициенти;

XK – хорижий капитал;

$D(K)$ – мамлакатда капиталга бўлган талаб.

АҚШда барча капиталга бўлган ички эҳтиёжларнинг 33 фоизи хорижий капитал ҳисобига қондирилади.

4) бошқа нисбий кўрсаткичлар: хорижий ёки аралаш компанияларнинг миллий ишлаб чиқаришдаги улуши, капитал экспорти/импортининг олдинги даврга нисбатан ўсиш суръатлари, мамлакат аҳолиси жон бошига тўғри келадиган хорижий инвестициялар суммаси.

Капитални хорижга чиқариш, унинг давлатлар орасида фаол миграцияси замонавий жаҳон хўжалиги ва халқаро иқтисодий муносабатларнинг энг муҳим ажратиб турувчи томонига айланди.

Халқаро капитал миграцияси- капитал эгаси учун фойда келтирувчи, давлатлар орасидаги карама-қарши ҳаракатдир. Ҳар бир давлат бир вақтнинг ўзида капиталнинг импортёри ва экспортёри бўлиб ҳисобланади. Жаҳон иқтисодиётида катта фойда учун капитал олиб чиқишнинг энг муҳим сабаблари қуйидагилардан иборатдир:

- капитал олиб чиқиладиган давлатда унинг ортиқча тўпланганлиги;
- жаҳон хўжалигининг турли звеноларида капитал талаби ва таклифининг мос келмаслиги;
- маҳаллий бозорни монополизация қилиш имконияти мавжудлиги;
- капитал экспорт қилинадиган давлатда арзонроқ хом-ашё ва ишчи кучининг мавжудлиги;
- барқарор сиёсий ҳолат ва умуман қулай инвестицион муҳитнинг мавжудлиги.

Амалий ҳаётда инвестиция қилиш зарурияти ўзида инвестицион муҳитнинг барча қисмларини мужассамлаштирган сабаблар комплекси ва шунингдек айрим бозорларнинг нисбий устуңлиги тамойиллари билан белгиланади.

2.Капитал экспортининг асосий шакллари ва унинг ўзига хос томонлари

Жаҳон ҳўжалигида капитал олиб чиқиш асосан қуйидаги шаклларда амалга оширилади:

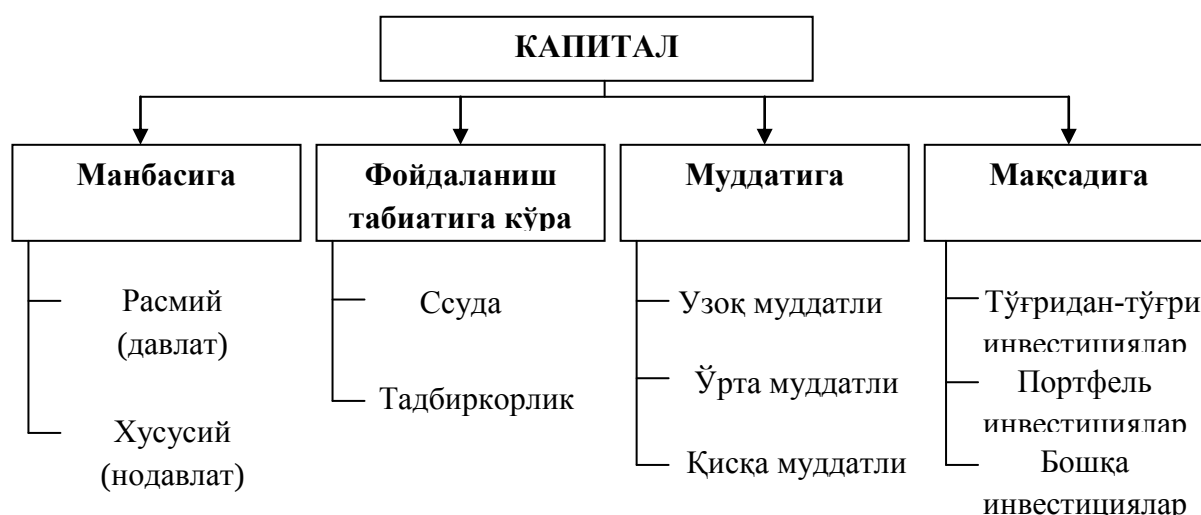
- саноат, савдо ва бошқа корхоналарга тўғридан-тўғри йўналтирилган инвестициялар;
- портфель инвестициялар (хорижий облигациялар, акция, қимматбаҳо қоғозлар);
- ссуда капиталининг саноат ва савдо корпорациялари, банк ва бошқа молиявий ташкилотларига ўрта ва узок муддатли кредитлари ёки заёмлари;
- иқтисодий ёрдам- текинга ва имтиёзли кредитлар шаклида (фоизсиз, кам фоизли).

Халқаро капитал миграциясининг турли шакллари мавжуд бўлиб, амалиётда улар қатор мезонлар бўйича таснифланади (7-расм).

Халқаро амалиётда давлат капитали кўпроқ ссуда шаклида, хусусий ва узок муддатли капитал эса – тадбиркорлик шаклида намоён бўлади.

Келиб чиқиш манбаларига кўра халқаро капитал – бу давлат маблағлари ёки хусусий капитал кўринишида бўлади. Давлат капитали банклар ичида расмий капитал деб ҳам аталади. У давлат бюджетидан хорижга чиқариладиган ёки у ердан ё бевосита ҳукуматлар қарори билан, ёки ҳукуматлараро ташкилотлар қарори билан қабул қилинадиган маблағлардир. Шаклларига кўра – бу давлат қарзлари, ссудалар, грантлар (совғалар), ёрдам кўринишида бўлиб, уларнинг халқаро ҳаракати ҳукуматлараро келишувлар билан белгиланади. Халқаро ташкилотларнинг кредитлари ва бошқа маблағлари ҳам шулар қаторига киради. Бироқ ҳар қандай ҳолларда ҳам бу солиқ тўловчиларнинг олувчига турли йўллар билан етиб борадиган пуллари ҳисобланади.

Халқаро капитал миграциясининг шакллари

7-расм.

Хусусий капитал – бу хусусий шахслар томонидан хорижга жойлаштириладиган ёки хориждан қабул қилинадиган нодавлат манбалар маблағларидан иборат. Улар таркибига инвестициялар, савдо кредитлари, банклараро кредитлаш киради. Улар давлат бюджети билан бевосита боғлиқ бўлмайди, бироқ ҳукумат уларнинг кўчиб юришини кузатиб туради ва ўз ваколатлари доирасида уларни назорат қилиб, бошқариши мумкин.

Халқаро капитал миграциясининг асосий шакллари тадбиркорлик ва ссуда капитали кўринишида бўлади.

Капиталнинг тадбиркорлик шаклидаги миграцияси учун қуйидаги учта мажбурий белгилар хос бўлади:

- хорижда ишлаб чиқариш жараёнини ташкил қилиш ёки унда иштирок этиш;
- хорижий капитал қўйилмаларининг узоқ муддатлилиги;
- хорижий корхонага ёки унинг бир қисмига мулкчилик ҳуқуқига эга бўлиш.

Юқорида қайд этиб ўтилган хусусиятлар ва иштирок этиш мақсадларининг қанчалик амалга ошишига боғлиқ ҳолда тадбиркорлик капиталини четга чиқаришнинг икки тури ажратилади: тўғридан-тўғри ва портфель инвестициялар (ПИ).

ТТХИ – бу хорижий капиталнинг узоқ муддатли киритилиши бўлиб, инвестор ташкил қилаётган фирма акциялари ёки акционер капиталига тўла эга бўлиш ёки камида 10% и хўжалик фаолиятининг таъсирчан назорат қилинишини таъминлайди.

ХВЖ, ИРХТ (Иқтисодий ривожланиш ва ҳамкорлик ташкилоти) ҳамда БМТ миллий счетлари тизимидаги таърифларга мувофиқ, ТТХИ таркибига қуйидагилар киритилади:

- компанияларнинг ўз капиталини хорижга чиқариши;
- тўғри инвестор хорижий корхонадан олган фойдасини унинг фойдасига қайта молиялаштириши;
- капиталнинг бош фирма ва унинг хорижий корхоналари ўртасида ички корпоратив ўтказмалари.

Иқтисодий адабиётда тўғри инвестицияларнинг тор ва кенг маънодаги таърифлари ажратилади.

3. Халқаро корпорацияларнинг моҳияти, тузилмаси ва кўринишлари

ЮНКТАД маълумотларига кўра, 2010 йилда жаҳон бўйича ТМК филиалларида яратилган қўшилган қиймат ҳажми ва сотиш ҳажми мос равишда 33 ва 6,6 трлн. долларга етди. Бундан ташқари ушбу филиаллар томонидан амалга оширилган экспорт ҳажми 6,2 трлн. долларни ташкил этди ва жаҳон экспортининг учдан бир қисмини ташкил этди (-жадвал).

Ўз таркибига бош бошқарувчи марказ орқали ривожланишнинг умумий стратегиясини ишлаб чиқарувчи ва амалга оширувчи, икки ёки ундан ортиқ мамлакатда хўжалик бирликларига эга бўлган ҳамда катта миқдорда хорижий активларга эга халқаро компания мутахассислар томонидан трансмиллий корпорация (ТМК) номини олган.

Барқарор суръатларда ривожланаётган трансмиллийлашув жараёни замонавий жаҳон иқтисодиётининг муҳим хусусияти ҳисобланади. Ушбу жараённинг асосий ҳаракатлантирувчи кучи халқаро корпорациялардир. Халқаро корпорациялар савдо, инвестициялаш ва замонавий технологияларни элтувчилар сифатида жаҳон иқтисодиётининг асосий субъектларига айланишди.

Халқаро иқтисодий глобаллашувнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучи халқаро корпорациялар ҳисобланади. Халқаро корпорациялар ички корпоратив меҳнат тақсимотини

анъанавий меҳнат тақсимотининг халқаро даражасига олиб чиқишган. Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашув жараёни штаб-квартираси қабул қилувчи мамлакатдан ташқарида бўлган фирмалар томонидан назорат қилинадиган ва бошқариладиган халқаро ишлаб чиқаришга бевосита боғлиқ. Халқаро корпорацияларнинг умумий назоратида бўлган ушбу фаолият жаҳон ЯММ ишлаб чиқариш ҳажмининг тахминан 25 фоизини ташкил қилади. Ушбу ишлаб чиқаришнинг 1/3 қисми қабул қилувчи мамлакатларда жойлашган.

Жаҳон иқтисодиёти амалиёти кўрсатишича, ишлаб чиқаришнинг интеграциялашув жараёни халқаро корпорацияларни ташкил қилиш моделларига таянади.

8-расм

Халқаро корпорацияларнинг вужудга келиши ТТХИ билан боғлиқдир. Жаҳон амалиётида ТМКга турли мамлакатларда ТТХИни амалга оширадиган йирик корпорациянинг таркибий-ташкилий шакли сифатида қаралади. Хорижий корхонанинг ташкил этилиши тўғридан-тўғри хорижий инвестициялаш фаолияти натижаси бўлиб, унда инвестор-норезидент капиталнинг 50%

дан кам бўлган қисмига эгалик қилади. Шуъба фирмада унинг улуши 50% дан ошади, хорижий филиал эса тўлиқ унга тегишли бўлади.

Иқтисодий адабиётда халқаро корпорацияларнинг икки хил шакли фарқланади: трансмиллий ва кўпмиллатли корпорациялар (-чизма).

Ғарб иқтисодий адабиётида халқаро монополистик уюшмаларнинг кўпмиллатли, халқаро, трансмиллий ва глобал каби турлари фарқланади.

Россиялик иқтисодчилар, одатда, қуйидаги тавсифларни берадилар: ТМК – бу хорижий активларга эга бўлган миллий монополиялардир. Уларнинг ишлаб чиқариш ва савдо сотиқ фаолияти миллий давлат чегарасидан чиқиб кетади. АҚШда корпорация деб ҳиссадорлик жамиятларига айтилади. Замонавий ТМКнинг кўпчилиги Америка компанияларининг экспансияси туфайли вужудга келганлиги сабабли, бу атама жаҳон мамлакатлари иқтисодиётига кириб келди.

4. Жаҳон ҳўжалигида трансмиллий корпорацияларнинг роли

1) ТМКнинг халқаро қўшилиши деганда корпорацияларнинг қимматбаҳо қоғозларни шерикчилик асосида бошқариши тушунилади. Халқаро қўшилиб кетишлар асосан автомобилсозлик тармоқларида юз беради.

XX асрнинг 50-йилларидан бошлаб ТМК жаҳон бозорларини эгаллаш учун фаол ҳаракат бошладилар. Ушбу жараённинг ривожланишига халқаро иқтисодий алоқаларнинг эркинлашуви, янги мустақил мамлакатларнинг вужудга келиши, жаҳон истеъмол бозорида талабнинг ўсиши каби омиллар жиддий таъсир кўрсатди. ТМКнинг ҳажми ва сонининг жадал суръатлар билан ўсиши уларнинг жаҳон иқтисодиёти ривожланишидаги салмоғи ва аҳамиятининг кескин ошишига олиб келди.

ТМК жаҳон ҳўжалигининг муҳим иштирокчиларига айланиб бормоқда. Саноат жиҳатдан тараққий этган мамлакатларнинг ташқи иқтисодий алоқалари бевосита ТМК фаолиятига боғлиқдир. Ушбу мамлакатлар экспортида миллий корпорациялар ва уларнинг хориждаги филиаллари ўртасидаги савдо алоқалари улуши юқори кўрсаткичга эга. Масалан, XX асрнинг 80-йилларида фирма ичидаги савдо улуши АҚШ экспортининг 14-